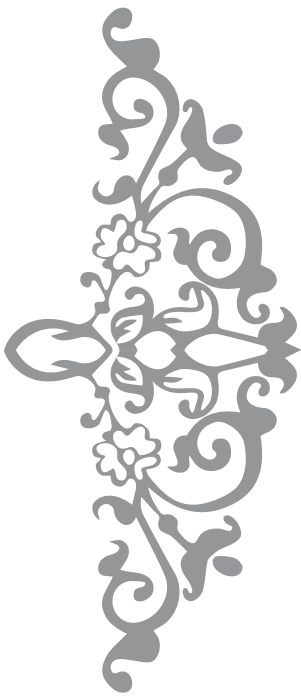

ISSN 2524-0749 (Print)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI:10.28925/2524-0757

Київський університет імені Бориса Грінченка
Borys Grinchenko Kyiv University

KS

Київські
історичні студії

Kyiv Historical Studies

2021, № 1(12)

Рік заснування: 2015
Виходить двічі на рік (червень, грудень)

The year of foundation: 2015
Published twice a year (June, December)

Всесвітня історія World history

Ігор Срібняк,

завідувач кафедри всесвітньої історії
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

Ihor Sribnyak,

Head of the Department of World History,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Світлана Голоско,

аспірантка кафедри всесвітньої історії
Історико-філософського факультету
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
Київ, Україна

Svitlana Holosko,

Postgraduate Student,
Department of World History,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Kyiv, Ukraine

e-mail: s.holosko.asp@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3739-1159>

УДК 94(477.85/81):931.246«1916-1917»

DOI: 10.28925/2524-0757.2021.11

Часопис «Розсвіт» як ретранслятор думок і прагнень полонених українців табору Раштат у Німеччині: 1916–1917 рр.

У статті проаналізовано медійний контент таборового часопису «Розсвіт», що стосувався обставин позатаборового життя і побуту полонених українців з табору Раштат (Німеччина), відряджених для праці у складі робітничих команд. Наголошується, що регулярно ознайомлення з матеріалами видання, яке потрапляло до робітничих команд заходами «мужів довір'я», становило важливу частину короткого вечірнього дозвілля людей, задовольняючи їхню потребу в отриманні новинної інформації. Своїми публікаціями газета справляла потужний вплив на формування національно-політичного світогляду полонених, слугуючи для них ледь не єдиним «вікном» у світ політики, громадського життя, агрикультури та мистецтва.

Ключові слова: полонені вояки-українці, робітничі команди, часопис «Розсвіт», Раштат, Німеччина.

The Newspaper «Rozsvit» as a Medium for Thoughts and Aspirations of Ukrainian Prisoners of War at the Camp Rastatt in Germany: 1916–1917

The article analyses the media content of the camp newspaper «Rozsvit», which concerned the circumstances of the out-of-camp life and life of Ukrainian prisoners from the camp Rastatt (Germany), sent to work as part of worker teams. The aim of the research is to study the peculiarities of the process of retransmission of thoughts and aspirations of the captured Ukrainians of the mentioned camp on the pages of the newspaper «Rozsvit» in 1916–1917s. The historical method, source analysis and synthesis are used to effectively achieve the goal. The study finds that the newspaper effectively served as a communicator between the camp and the worker teams. Regular acquaintance with the materials of the newspaper, which came to the worker teams through the activities of “men of trust”, was an important part of the short evening leisure of prisoners, satisfying their need for news. «Rozsvit’s» editorial office corresponded with Ukrainian activists in worker teams and regularly informed its readers about the achievements of the national circles and organisations founded in them. With its publications, the newspaper had a powerful influence on the formation of the national and political worldview of those prisoners, who were part of the worker teams, serving for them almost the only “window” into the world of politics, public life, agriculture and art. «Rozsvit» regularly reported on donations made to prisoners for charitable purposes, thus demonstrating their high level of civic and national identity. The novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of an array of sources on the specifics of the functioning of the community of captured Ukrainian soldiers in the camp Rastatt in the period of 1916–1917s.

Key words: captured Ukrainian soldiers, workers teams, newspaper «Rozsvit», Rastatt, Germany.

Функціонування часопису «Розсвіт», що друкувався заходами полонених українців у таборі Раштат (Німеччина) під час Першої світової війни, до сьогодні залишається маловивченим. Водночас вимагає додаткового дослідження й ступінь впливу матеріалів видання на формування національно-політичного світогляду тієї частини таборян, яка перебувала поза табором у складі робітничих команд. Отже, актуальність цієї розвідки полягає у необхідності визначити джерельний потенціал матеріалів часопису, у яких йшлося про особливості життя і побуту членів робітничих команд, сформованих з числа полонених українців.

Метою статті є вивчення особливостей процесу ретрансляції думок і прагнень полонених українців табору Раштат на шпальтах таборового часопису «Розсвіт» у 1916–1917 рр.

Вперше коротка оглядова інформація про таборове видання «Розсвіт» була вміщена в брошурі о. Петра Катеринюка, який протягом вересня 1915 — липня 1917 рр. виконував душпастирські обов’язки у Раштаті (Katerenuk P., 1917). Набагато більше інформації про згадуваний часопис було акумульовано в монографічному дослідженні освітянина О. Терлецького, який працював у цьому таборі як член Просвітнього відділу Союзу визволення України (СВУ) (Терлецький О., 1919).

Вивчення історії видання «Розсвіт» було поновлено у середині 1990-х років працями О. Сидоренка (Сидоренко О., 1995; 1996. С. 207–210). Для розуміння специфіки видання згаданого часопису важливою стала розвідка

І. Крупського (Крупський І., 1996. С. 341–352). Підсумковий характер у вивченні історії таборової преси мала книга Н. Сидоренко, де було простежено основні етапи редакційно-видавничої історії газети «Розсвіт» (Сидоренко Н., 2000. С. 64–74). Окремі згадки про «Розсвіт» містяться в одній зі статей Л. Кривошеєвої (Кривошеєва Л., 2003. С. 62–66).

Ця тематика не втратила своєї актуальності й сьогодні, свідченням чому стала поява статті німецького дослідника М. Файка з сюжетом про Раштат, у якій присутня згадка про таборову газету (Feik M., 2013. С. 109). Ще за кілька років був опублікований допис співробітників Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, де містилася стисла інформація про заснування «Розсвіту» й було подано далеко не повну рубрикацію його матеріалів (Залізнюк О., Білименко Л. & Швець І., 2016. С. 356–368). Специфіка видавничої діяльності полонених українців у таборі Раштат (Німеччина) висвітлювалася ще в одній розвідці українських авторів (Срібняк І. & Голоско С., 2019. С. 108–109).

У цій статті своїм першорядним завданням автори поставили залучення матеріалів таборового часопису «Розсвіт» до наукового обігу, що дасть змогу суттєво доповнити фактаж, отриманий з архівних документів. Високий інформаційний потенціал таборового видання створює можливість унаочнити різні прояви таборового життя та повсякдення, почасти — розкрити особливості психології полонених.

Українізація табору полонених вояків зі складу Російської імператорської армії в Раштаті

розпочалася у травні 1915 р. силами відряджених туди представників СВУ. Їхніми зусиллями до кінця поточного року в таборі було створено низку національних гуртків й організацій, що уможливило навернення до української справи значної кількості таборян. А вже у лютому 1916 р. у таборі постала українська громада «Самостійна Україна», що дало змогу значно інтенсифікувати здійснення культурно-просвітньої та національно-освідомлювальної роботи в Раштаті.

Навесні 1916 р. німецька влада вдалась до активного використання полонених для проведення сільськогосподарських робіт поза межами табору. З полонених українців почали формуватися т. зв. робітничі команди, які відправлялись до найближчих німецьких господарств. Перебуваючи тривалий час поза межами табору, полонені втрачали зв'язок з таборовими українськими інституціями й досить часто підпадали під вплив прихованих противників української справи. Табір також у цей час ще не мав достатнього числа «інтелігентних сил» для налагодження просвітньої роботи в командах, контакти з ними обмежувались лише періодичним відвідуванням і розсилкою часописів. Через це переважна більшість полонених зі складу робітничих команд «мусила нудитися в сірій буденщині полону, або вдовольнятися подекуди “Рус[скім] Вѣстн[иком]”», а їхнім «одиноким духовим кормом та розрадою» була «гра в карти й монотонні звуки на “гармошке”»¹.

Очевидно, що така ситуація потребувала негайного втручання з боку проводу української громади в таборі та Просвітнього відділу СВУ, які доклали всіх зусиль для активізації національно-культурницької роботи серед полонених, залучених до складу робітничих команд. Комунікація з членами робітничих команд відбувалась завдяки відвідуванню останніх кількома представниками української раштатської громади (за згодою комендатури табору). Але постійний зв'язок між робітничими командами і «урядом» табору фактично був відсутній.

На початку літа 1916 р. німецька влада вкотре залучила переважну більшість полонених Раштату до польових робіт (за винятком невеликої кількості таборян, потрібних для забезпечення життєдіяльності табору та інституцій української громади). Станом на серпень 1916 р. у Раштаті залишилось тільки 1103 таборянина (Терлецький О., 1919. С. 174), що спонукало Просвітній відділ СВУ кардинально змінити дотеперішній формат роботи, аби забезпечити повноцінне продовження просвітньо-організаційної праці в середовищі полонених. З цією метою низка осіб з числа інтелігентних сил табору була

¹ Н-в, К. Робітничі команди. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 13 грудня. Ч. 85 (149).

іменована «мужами довір'я», їхнім завданням мало стати відвідування робітничих команд для встановлення сталого контакту між полоненими й проводом української громади².

Це було дуже непростою справою, бо перенесення центру культурно-просвітньої та національно-організаційної праці до робітничих команд вимагало значної кількості цих «мужів», які, вочевидь, мали бути належним чином підготовлені. Це потребувало часу, якого Просвітньому відділу СВУ просто бракувало, до того ж — дехто з його членів був захоплений цим знеацька. Але попри всі труднощі комунікація з робітничими командами розпочалась більш-менш успішно і провадилась спочатку 30-ма «мужами довір'я» (за іншими даними — 26-ма)³, більша частина яких мала необхідний досвід роботи, набутий саме завдяки їхній активній участі у праці та навчанні в таборі. Характер їхньої діяльності був спочатку цілком агітаційним, а подекуди — інспекційно-оглядовим, що суттєво відрізнялося від того, до чого звикли полонені у таборі.

Заради об'єктивності слід зазначити, що спочатку діяльність «мужів довір'я» стикнулася у командах з величезними труднощами. Як зазначав один із дописувачів таборової газети, «до української національної роботи панувало загальне недовір'я, підсичуване страхом, якого нагонили нашим людям вірні старому, царському режимові посіпаки». У цей час у середовищі полонених на командах панувала думка, що «за явне виявлення своєї національності чекає кожного неминуча шибениця або щонайменше Сибір». Такі настрої дуже перешкоджали роботі «мужів», і особливо складно було працювати в тих командах, «куди вже встигла прийти вістка про українську просвітню працю в Раштаті». З огляду на все це наслідки діяльності першої «хвилі» посланців табору були незначними — полонених «на командах познайомлено тільки зі словами “український” та “Україна”», чого було замало, щоб вважати поїздки таборових представників плідними⁴.

Проте надалі ця робота інтенсифікувалась, і зокрема — через заохочення полонених до читання. Задля цього в таборовій національній секції була створена т. зв. «національна канцелярія», яка мала своїм найголовнішим завданням «піддержання зносин [...] з робітничими командами розсилаючи їм часописи і книжки». Протягом 1916 р. її заходами робітничим

² Н-в, К. Робітничі команди. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 13 грудня. Ч. 85 (149).

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 180.

⁴ Н-в, К. Робітничі команди *Розсвіт*. Раштат. 1917. 13 грудня. Ч. 85 (149).

командам було надіслано 11 393 посилок з часописами і 319 з книжками. Завдяки цьому члени робітничих команд отримали значну кількість української періодики — близько 50 тисяч примірників «Розсвіту», «Вістника СВУ», «Українського Слова», «Вільного Слова», «Просвітнього Листка» й «Розваги»⁵.

Часопис «Розсвіт» справляв потужний вплив на процес формування у полонених українців національної свідомості, його регулярне надходження до робітничих команд забезпечувалось заходами проводу громади «Самостійна Україна». Видання стало тим світлим струменем, який вивів з апатії значну кількість полонених і відновив у них надію на повернення додому. Безпосередньо контактуючи з членами робітничих команд, редакція «Розсвіту» мала всі підстави стверджувати, що «просвітня праця на робітничих командах не тільки корисна, але й потрібна, [...] що відвідування команд мужами довір'я зустрілося тільки з прихильністю полонених»⁶. Враховуючи об'єктивні зміни у свідомості полонених, редколегія починає примішувати на шпальтах часопису «статті господарського змісту, статті, які порушували питання педагогічного характеру», а з часом — й матеріали, що висвітлювали найважливіші події політичного життя в Європі та Російській імперії.

З часом у командах з числа найсвідоміших полонених почали призначатись т. зв. «місцеві мужи довір'я», які виконували організаційні функції без виїзду до табору. Одночасно на командах було розсіяно національно свідомий елемент з Раштату, що дало змогу додатково активізувати роботу на місцях. Важливе значення мало й те, що кошти для пересування «мужів» відшкодовувала комендатура табору, а місцева німецька адміністрація всіляко сприяла виконанню покладених на них завдань. Це давало можливість кожному «мужу довір'я» відвідувати від 30 до 50 команд в одну поїздку з подальшим поверненням до табору для звіту⁷.

Здавалося б, що національна робота з членами робітничих команд давала змогу сподіватись на її вихід на вищий рівень результативності. Але то був лише поверховий погляд, бо значне число полонених все ще зберігало свою інертність і малоросійську ментальність. Попри те, що таборовий провід намагався формувати склад робітничих команд за правилом «50/50», зараховуючи до них в рівних частинах як свідомих, так і несвідомих чи байдужих до української справи полонених, а на чолі кожної «десятки» перебував

український активіст, цього було все ще недостатньо для швидкого подолання їхніх упереджень.

Однак поступово ситуація змінювалась на краще — і не в останню чергу завдяки збільшенню поїздок «мужів довір'я», які лише протягом 1916 р. здійснили близько 1500 виїздів до робітничих команд, що надало цьому процесові ознак плановості та системності. Загалом «мужі довір'я» відвідали понад 1400 робітничих команд, у складі яких працювали 24 тис. полонених українців. Інколи «мужі довір'я» приїздили в багатонаціональні табори, маючи своїм першочерговим завданням інформування їхніх мешканців про українську справу. Всі вони користувались правом носіння цивільного одягу, а всі видатки їхніх подорожей покривались коштами комендатури табору.

Координацію поїздок «мужів довір'я» забезпечувала канцелярія Генеральної Старшини (вищий виконавчий орган громади «Самостійна Україна»). Кожного разу вони отримували відповідний інструктаж щодо особливостей праці з членами команд, зокрема змістовної частини їхніх виступів, прийому скарг на дії німецької влади (з подальшим переданням до табору). Також завдяки приїзду «мужів довір'я» до команд потрапляли замовлені полоненими таборові видання та періодика. Зміст їхніх бесід з полоненими суттєво різнився від команди до команди: десь вони мали не підносити політичних гасел, подаючи лише загальну інформацію про події у світі; водночас у тих командах, чиї члени були прихильні українській справі, вони, навпаки, мали заохочувати обговорення національних проблем, виступати з рефератами на соціальні теми, читати твори українських письменників. Завдяки вправно організованій роботі «мужів довір'я» в деяких командах почали засновуватись національні гуртки⁸. Наслідки їхніх зусиль не забарились, реалізувавшись, зокрема, у готовності полонених підтримати різні благодійні ініціативи, виступаючи жертводавцями.

Вже з початком 1917 р. до табору від членів робітничих команд постійно надходили пожертви на гуманітарні цілі (для спорудження пам'ятника померлим на чужині полоненим українцям, а також на потреби часопису та таборової школи) — 119,64 марок німецьких (м. н.), протягом останнього тижня січня 1917 р. — ще 75,12 м. н.⁹ Збір коштів для пам'ятника тривав і надалі. До цієї благородної справи долучалося й Драматичне товариство, яке 24 січня 1917 р.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 3.

⁶ Н-в, К. Робітничі команди. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 13 грудня. Ч. 85 (149).

⁷ Н-в, К. Робітничі команди. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 13 грудня. Ч. 85 (149).

⁸ Про це див., зокрема: *Розсвіт*. Раштат. 1917. 19 травня. Ч. 33 (98); 3 червня. Ч. 37 (102); 5 серпня. Ч. 52 (117); 18 жовтня. Ч. 69 (134); 29 жовтня. Ч. 72 (137) та ін.

⁹ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 24 січня. Ч. 1 (66); 31 січня. Ч. 3 (68).

підготувало виставу «Нахмарило» Б. Грінченка, весь збір з якої (79,75 м. н. — від реалізації квитків і 64,75 м. н. — добровільні датки) був переданий на потреби будови пам'ятника померлим табор'янам¹⁰.

Завдяки цим надходженням до 8 лютого 1917 р. для будівництва пам'ятника було загалом зібрано 4043,47 м. н.¹¹ Крім того, таборовий комітет з його спорудження розпоряджався ще 2000 м. н., отриманими завдяки прямим перерахуванням на цю мету від Генеральної Старшини української громади. З огляду на це вже у лютому 1917 р. для обговорення табор'янам було представлено два проекти — авторства М. Парашука і «т[овариша] І-го» (можливо, що йшлося про Іваницького. — *Авт.*). Також зроблено попередній обрахунок вартості виготовлення пам'ятника (6 300 м. н. — з мармуру, 3 150 м. н. — з граніту). Після дискусії було вирішено будувати пам'ятник з граніту, але встановити на ньому мармурові фігури¹².

Не залишилася поза увагою активістів інша гуманітарна акція, коли в день уродин німецького цісаря (27 січня) у таборі тривав збір коштів для німецького Червоного Хреста. З цієї нагоди «Розсвіт» опублікував коротку замітку про висловлену комендантом табору подяку всім українським організаціям Раштату¹³, а за деякий час тут було розміщено звернення президії Генеральної Старшини, де було висловлено «сердечну подяку всім тим товаришам Українцям, які зрозуміли велику вагу нашої громадської праці, й своїми жертвами та співчуттям» додають сил та енергії українським активістам у таборі. На переконання проводу української громади, здійснюючи культурно-освітню працю та гуртуючись в українських організаціях, полонені неодмінно здобудуть «повагу до себе з боку німецького суспільства й співчуття нашим справедливим змаганням до самостійності»¹⁴.

Такий шляхетний жест полонених вояків-українців не був чимось випадковим, бо, перебуваючи довший час в полоні, вони мали можливість добре придивитися до німців. Також дуже важливим було те, що, набуваючи більшого обсягу знань і хоча би мінімального рівня національної свідомості, полонені українці водночас позбувались власних антинімецьких упереджень, прищеплених російською пропагандою. Цей процес захопив навіть унтерофіцерів з числа табор'ян — хоча донедавна вони у своїй масі виступали здебільшого як ревні адепти російського

самодержавства й складали ударну силу «чорної сотні». З огляду на це стає зрозумілим, наскільки вражаючими були зміни в їхніх ціннісних уявленнях та національно-світоглядних уподобаннях.

Для ілюстрації справжнього перевороту у свідомості цих людей доцільно навести лист полоненого Трохима Марченка до редакції «Розсвіту», яким він складав «найщирішу подяку [...] цілій німецькій нації» за її «незвичайно гарне» ставлення до полонених українців, свідком чого він став під час перебування в складі робітничої команди № 334. Зауваживши у своєму листі, що німецька «культура приносить користь цілому людству», Т. Марченко — на знак своєї приязні й «від щирого серця» — пожертвував три марки для сиріт у Раштаті. Він висловлював сподівання, що його подарунок буде прийнятий молодим поколінням німців і що в такий спосіб вони переконаються, що «Українці є нарід, котрий співчуває недолі людській»¹⁵.

Після повалення російського царату процес національного освідомлення полонених вояків-українців на робітничих командах набув нових обертів. Особливо він активізувався з початком квітня 1917 р., що пов'язувалося з політичною акцією, організованою головою Берлінської централі СВУ О. Скорописом-Йолтуховським. Останній плекав надію стати представником їхніх інтересів у часі роботи Всеросійських установчих зборів, для чого в таборах полонених українців (і зокрема в Раштаті) мав бути проведений збір підписів табор'ян на підтримку цього. За розпорядженням О. Скорописа-Йолтуховського 2 квітня поточного року був опублікований черговий випуск часопису «Розсвіт» з двома відозвами¹⁶, а вже наступного дня його було розіслано на робітничі команди.

Одночасно на команди відправили й 800 бланків з текстом уповноваження («мандату») для О. Скорописа-Йолтуховського, де містився для нього «наказ» полонених обстоювати автономні права України у складі демократичної Росії. До 26 квітня (кінцевого терміну збирання підписів) до Раштату повернули 310 бланків уповноваження з 8 268 підписами полонених¹⁷. Цей результат досить красномовно засвідчив масштабні зрушення у свідомості табор'ян, які в такий спосіб продемонстрували свою готовність послідовно обстоювати національно-політичні права українського народу в Росії.

¹⁰ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 27 січня. Ч. 2 (67); 31 січня. Ч. 3 (68).

¹¹ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 10 лютого. Ч. 6 (71).

¹² *Розсвіт*. Раштат. 1917. 17 лютого. Ч. 8 (73).

¹³ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 31 січня. Ч. 3 (68).

¹⁴ До робітничих команд. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 28 лютого. Ч. 11 (76).

¹⁵ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 28 лютого. Ч. 11 (76).

¹⁶ Скоропис-Йолтуховський О. До всіх громадян Раштатського табору. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 3 (4) квітня. Ч. 21 (86); До товаришів полонених різних таборів та робітничих команд. *Розсвіт*. Раштат. 1917. 3 (4) квітня. Ч. 21 (86).

¹⁷ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 28 квітня. Ч. 27 (92).

Державотворчі процеси на українських землях влітку — восени 1917 р. мали своїм відлунням активізацію просвітно-організаційного руху в робітничих командах з табору Раштат. Як-от, зокрема, команда «SteinStadt» повідомляла таборове видання про заснування у його складі товариства «Ранок» (34 особи), члени якого подбали про створення власної бібліотечки та передплачували українські газети¹⁸. У командах «Ihringen» і «Wьchenau» постали українські гуртки, які провадили аналогічну роботу; у команді № 2468 діяло товариство «Шлях», метою якого було «національне освідомлення своїх членів»¹⁹.

Президія Української Робітничої Громади команди «Neuenburg» ухвалила рішення підтримати своєю пожертвою (25,30 м. н.) українську школу імені Раштатського табору та висловила у своєму листі до редакції «Розсвіту» сподівання, що «школа, яка існує на Волині й удержується на кошт полонених, послужить доказом божевільному російському правительству, що ми вже наситилися руської мови. [...] Ми хочемо розвитку на своїй рідній мові. Ми хочемо для України [...] широкої автономії»²⁰.

Процес заснування в робітничих командах національних організацій та гуртків тривав і надалі, про що регулярно повідомляла таборова газета. За її відомостями, у командах «Königshaffhausen», «Siegelsbach», «Odenhein», «Waldangelloch», «Freiburg № 218», «Neuenburg № 301» тощо заснувались українські гуртки, чий члени долучались до проведення культурно-просвітницької роботи серед таборян-раштатців, а також збирали пожертви на освітні потреби української громади «Самостійна Україна»²¹.

Прихід зими не позначився на роботі створених у робітничих командах гуртків і товариств. Як і раніше, їх досягнення висвітлювались на шпальтах «Розсвіту», звідки таборовий загал дізнався про заснування товариства «День» у команді № 460, члени якої навчали грамоти неписьменних, провадили курс співу та німецької мови, створили бібліотечку та регулярно дискутували на політичні теми. Ще одне товариство — «XX вік», маючи у своєму складі 26 робітників команди № 207, також прийшло на допомогу своїм малограмотним членам, організувавши виклади з української граматики та арифметики, німецької мови й співу²². Попри всі складнощі існування на чужині, члени товариства «Праця»

(команда «Ihringen») знайшли в собі сили встановити пам'ятник-хрест на могилі полоненого Семена Остапенка (таборовий часопис примістив і фотографію пам'ятника померлому)²³.

У кінці 1917 р. Генеральна Старшина вжила заходів для зміцнення зв'язків робітничих команд з табором, отримавши від німецької влади дозвіл на відвідування деяких з них таборовою театральною трупю. Це було зроблено через розуміння того, що відірваність таборян і «неможливість брати безпосередню участь у духовому житті табору» додатково підточувала їхні душевні та фізичні сили й відбирала у полонених бажання долати складнощі перебування на чужині. Тож 30 грудня 1917 р. 26 членів Драматичного товариства здійснили перший свій виїзд з виставою до робітничих команд (у районі Етенгайма), підготувавши для «раштатців» концерт та виставу «Різдвяна ніч» за мотивами творів М. Гоголя. Завдяки сприянню з боку бургомистра Етенгайма та власника тамтешнього готелю «Lam» таборові артисти отримали й відповідне приміщення, де того ж дня зібралося 250 полонених та 100 німців. Проте кількість була далеко меншою від числа тих, хто волів би потрапити на виставу. Це було видно «з того великого зацікавлення, з яким німецька публіка віднеслася до нашого (таборового. — Авт.) театру»²⁴.

Отже, аналіз матеріалів часопису «Розсвіт», що стосувались життя і повсякдення членів робітничих команд, свідчить про ефективне виконання ним функції комунікатора між табором і розкиданими навколо Раштату робітничими командами. Регулярне ознайомлення з матеріалами видання, що потрапляли до робітничих команд заходами «мужів довір'я», становило важливу частину короткого вечірнього дозвілля полонених, задовольняючи їхню потребу в отриманні новинної інформації.

Редакція «Розсвіту» всіляко сприяла жвавому листуванню з українськими активістами у робітничих командах, намагаючись добрим словом підтримати їхні зусилля з налагодження діяльності заснованих ними національних гуртків й організацій. Інформація про їхні здобутки у царині просвіти регулярно уміщувалась на шпальтах таборової газети, опосередковано спонукаючи інші робітничі команди до інтенсифікації національно-просвітньої роботи. Справа в тім, що новостворені українські організації могли розраховувати на більш-менш регулярне отримання газет і мандрівних бібліотек з Раштату й додаткову комунікацію з «мужами довір'я».

Схильність значної кількості полонених отримувати інформацію про події у Європі та світі зі сторінок таборового часопису мала своїм

¹⁸ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 12 серпня. Ч. 53 (118).

¹⁹ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 12 вересня. Ч. 59 (124); 24 вересня. Ч. 62 (127); 18 жовтня. Ч. 69 (134).

²⁰ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 5 серпня. Ч. 52 (117).

²¹ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 22 жовтня. Ч. 70 (135); 29 жовтня. Ч. 72 (137); 1 листопада. Ч. 73 (138); 19 листопада. Ч. 78 (143).

²² *Розсвіт*. Раштат. 1917. 17 грудня. Ч. 86 (150).

²³ *Розсвіт*. Раштат. 1917. 13 грудня. Ч. 85 (149).

²⁴ *Розсвіт*. Раштат. 1918. 5 січня. Ч. 1 (155).

наслідком демонтаж малоросійських стереотипів у їхній свідомості. Про позитивні зміни у світоглядних уявленнях таборян свідчило й бажання членів робітничих команд жертвувати частку зароблених тяжким трудом коштів на благодійні

потреби. Їхня участь у збиранні коштів унаочнювала той факт, що значна частина полонених українців за дуже короткий часовий проміжок здолала колосальну дистанцію на шляху власного національного освідомлення.

ЛІТЕРАТУРА

- Залізнюк О., Білименко Л., Швець І. Українські таборіві газети Німеччини та Австро-Угорщини 1915–1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість (За матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Київ, 2016. Вип. 44. С. 356–368.
- Кривошеєва Л. М. Діяльність Союзу визволення України з організації таборової преси, 1915–1917 рр. // Українська періодика: історія і сучасність: доп. і повідом. 8-ої Всеукраїнської наук.-теор. конф. (24–26 жовтня 2003 р., м. Львів). Львів, 2003. С. 62–66.
- Крупський І. В. Становлення української таборової преси. Основні тематичні напрями її діяльності // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції (25–26 серпня 1995 р. м. Львів). Львів, 1996. С. 341–352.
- Сидоренко Н. М. Національно-духовне самоствердження: у 3-х ч. Ч. I: Українська таборова періодика часів Першої світової війни. Київ, 2000. С. 64–74.
- Сидоренко О. Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик. Київ, 1995. 30 с.
- Сидоренко О. Українська таборова преса часів Першої світової війни: національно-політичні орієнтири: матеріали III Міжнародного конгресу українців (26–29 серпня 1996 р., м. Харків). Історія. Харків, 1996. С. 207–210.
- Срібняк І., Голоско С. Видавнича діяльність полонених вояків-українців у таборах Раштат і Ведляр, Німеччина (1915–1918 рр.) // Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej — przeszłość i terażniejszość. Monografia zbiorowa / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019. S. 108–112.
- Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915–1918. Київ — Ляйпцір, 1919. Т. 1. 429 с.
- Feik M. Zur Geschichte des «Ukrainer- / Russenlagers» in Rastatt // Heimatbuch des Landkreises Rastatt, 2013. S. 105–114.
- Katerenuk P. Bericht über die ukrainische Aufklärungsarbeit im Lager Rastatt. Rastatt, 1917. 41 s.

REFERENCES

- Zalizniuk, O., Bilymenko, L. & Shvets, I. (2016). Ukrainski taborovi hazety Nimechchyny ta Avstro-Uhorshchyny 1915–1918 rokiv: istoriia formuvannia, zmist, tematychna nasychenist (Za materialamy hazetnykh fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [Ukrainian Camp Newspapers of Germany and Austria-Hungary 1915–1918: history of formation, content, thematic saturation (According to the newspaper funds of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky)]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky imeni V. I. Vernadskoho*, Kyiv, 44, 356–368 [in Ukrainian].
- Kryvosheieva, L. M. (2003). Diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy z orhanizatsii taborovoi presy, 1915–1917 rr. [Activities of the Union for the Liberation of Ukraine for the Organization of the Camp Press, 1915–1917]. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dop. i povidom. 8-oi vseukrainskoi nauk.-teor. konf., Lviv, 24–26 zhovtnia 2003 r., Lviv, 62–66* [in Ukrainian].
- Krupskiy, I. V. (1996). Stanovlennia ukrainskoi taborovoi presy. Osnovni tematychni napriamy yii diialnosti [Formation of the Ukrainian Camp Press. The Main Thematic Areas of Its Activity]. *Teoretychni ta orhanizatsiini problemy formuvannia repertuaru ukrainskoi knyhy ta periodyky: Dopovidi ta povidomlennia Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (25–26 serpnia, 1995 r.), 341–352* [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. M. (2000). Natsionalno-dukhovne samostverzhennia: U 3-kh ch.: Ch. I. Ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny [National-Spiritual Self-Affirmation: In 3 parts: Part I. Ukrainian Camp Periodicals from the First World War]. Kyiv, 64–74 [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1995). Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: Anotovanyi bibliohrafichnyi pokazhchik [Ukrainian Camp Press of the First World War: Annotated bibliographic index]. Kyiv [in Ukrainian].

- Sydorenko, O. (1996). Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: natsionalno-politychni oriientyry [Ukrainian Camp Press of the First World War: national and political guidelines]. *Materialy tretioho mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv* (Kharkiv, 26–29 serpnia, 1996 r.). Istoriiia. Kharkiv, 207–210 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. & Holosko, S. (2019). Vydavnycha diialnist polonenykh voiakiv-ukraintsiv u taborakh Rashtat i Vetsliar, Nimechchyna (1915–1918 rr.) [Publishing Activities of Captured Ukrainian Soldiers in the Camps of Rastatt and Wetzlar, Germany (1915–1918)]. *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej — przeszłość i teraźniejszość*. Monografia zbiorowa, red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 108–112 [in Ukrainian].
- Terletskyi, O. (1919). Istoriiia ukrainskoi hromady v Rashtati 1915–1918. Kyiv-Liaiptsig, t. 1 [in Ukrainian].
- Feik, M. (2013). Zur Geschichte des «Ukrainer- / Russenlagers» in Rastatt *Heimatbuch des Landkreises Rastatt*, 105–114 [in German].
- Katerenuk, P. (1917). *Bericht über die ukrainische Aufklärungsarbeit im Lager Rastatt*. Rastatt [in German].

Дата надходження статті до редакції: 28.01.2021.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)